

Bakım Rejimleri ve Türkiye’de Bakım Emeği Care Regimes and Care Work in Türkiye

Sevgi ÇOBAN*

Öz

Bu makalede bakım emeğini etkileyen toplumsal koşullar teorik çerçevede ele alınmaktadır. Bakım emeği insanın hayatta kalmak için ihtiyaç duyduğu temel desteği sağlar. Çocukluktan yetişkinliğe, hastalıktan yaşlılığa hayatın birçok noktasında hem bireyleri hem toplumları ayakta tutar ve bu şekilde iktisadi bir değer üretir. Toplumsal alanların özel alan ve kamusal alan olarak ayrılmasıyla birlikte bakım emeği de ücretli emek ve ücretsiz emek olarak ayrılmıştır. Her iki alanda da bakım emeği büyük ölçüde kadın emeğidir. Bu makalede bu durumun toplumsal arka planına odaklanılmaktadır. Bakım emeğinin nasıl tanımlandığı; hangi toplumsal anlamlar çerçevesinde anlamlandırıldığı; duygusal, fiziksel ve toplumsal sınırları; doğrudan ve dolaylı yönleri tartışılmaktadır. Bu bağlamda ikinci olarak bakım emeğinde kritik rol oynayan refah rejimleri ile bakım rejimlerinin türleri incelenmiştir. Ardından Türkiye’deki bakım emeğinin durumu ele alınmaktadır. Esping-Andersen’in klasikleşmiş olan refah rejimleri sınıflaması, emeğin toplumsal cinsiyeti boyutuyla gözden geçirilmiştir. Böylelikle refah rejimleri temelinde farklı biçimlerde şekillenmiş bakım rejimleri sınıflamaları yapılmıştır. Bu rejimlerde sosyal politikaların, piyasa hizmetlerinin, sivil toplumun ve ailenin rollerinin nasıl bir sistem içerisinde eklemlendiği, belirleyicidir. Bu sınıflamalar çerçevesinde Türkiye’nin konumu ele alınmaktadır. Türkiye’nin refah rejimi İtalya, Yunanistan, Portekiz gibi Güney Avrupa ülkeleri ile benzerlik göstermektedir. Türkiye’deki mevcut bakım politikalarının aile içi bakım emeğinin yardımlarla desteklenmesi ilkesine dayandığı görülmektedir. Öte yandan bakım alanında bir başka hizmet sağlayıcı olan piyasa tarafından sunulan hizmetlerin kayıt dışılığı ve düzensizliği nitelik sorununu gündeme getirmektedir. Son olarak ailedeki geleneksel cinsiyet rolleri ve kadın istihdamının düşük olması bakım emeğinin aile içerisinde kalmasına yol açmaktadır. Bütün bunlar, Türkiye’de bakımın ücretsiz, hane içi, “doğal olarak duygusal” olan kadın rolü olarak sürmesinde, görünmez kalmasında etkili olan başlıca özelliklerdir.

Anahtar sözcükler: Bakım emeği, refah rejimleri, bakım rejimleri.

Abstract

In this article, social conditions that affect care labor is approached within a theoretical framework. Care labor provides the essential support for well being. From childhood to adulthood, from illness to old age, in many point of life it both supports individuals and society; by doing so, it creates economic value. By the separation of private and public spheres care labor divided into paid labor and unpaid labor as well. In both parts however, care is substantially women’s labor. This study focuses on the social background of this situation. How care labor is defined; by which social meanings it is surrounded; its emotional, physical and societal dimensions; direct and indirect aspects are discussed. Within this context, secondly the types of welfare regimes and care regimes and their impacts on care labor are reviewed. Then, the social conditions of care labor are approached. The classical work of Esping-Andersen

* Doktor Öğretim Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. E-posta: coban.sevgi@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4524-6285

on welfare regimes has been taken into many gendered critical perspectives. In this way there are care regimes classifications based on different welfare regimes. In these classifications in what kind of a system market's, civil society's and family's roles are articulated is determinative. In the study, the problematic of care work characteristics in Türkiye is discussed within this scope. The welfare regime of Türkiye is similar to those of South European countries like Italy, Greece and Portugal. Current care policies in Türkiye are based on the principle of providing public support for home-based familial care. This is problematic with regards to care work burden of women. Moreover, market services as another source of care brings forward the grey economy of care and informality of these services. Lastly, traditional domestic gender roles and low female employment rates confines care work in family. All these factors are the main reasons that care remains invisible as unpaid, domestic, naturally affectionate "role" of women.

Keywords: Care work, welfare regimes, care regimes.

Giriş

Çalışma, sosyolojik olarak ele alındığında tüm üretken faaliyetleri kapsar. Hayatı idame ettirmek için harcanan her türden çaba, sosyolojik anlamda çalışmadır. Çalışma, ürün ya da hizmet üretmeye yönelik olabileceği gibi ücretli ya da ücretsiz de olabilir, hane içerisinde ve aile üyelerine yönelik olabileceği gibi özel alan dışında da olabilir. Çocuk bakımından, montaj sanayiine, ev temizliğinden havayolu hizmetlerine kadar emek; her yerde ücretli ve ücretsiz, görünür ve görünmez, tüm yönleriyle hayatı üretmekte ve yeniden üretmektedir.

Emeğin bir türü olarak bakım, başka bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ücretli ve ücretsiz, hane içi ve hane dışı her türlü çabadır. Bireylerinin duygusal, zihinsel, fiziksel ve sosyal iyilik hallerinin korunmasına, gözetilmesine ve artırılmasına yönelik tüm faaliyetleri kapsar. Doğrudan ve dolaylı şekilde başkalarının bakımına katkı sağlayan çabalar, bakım emeğinin bileşenleri olarak değerlendirilir: "Bir bebeği beslemek ya da hasta partnere bakmak gibi doğrudan, kişisel ve ilişkiel bakım etkinlikleri ile yemek ve temizlik yapmak gibi dolaylı etkinlikleri" kapsar; duygusal ve psikolojik olduğu kadar etik yönleri de (Addati ve diğerleri, 2018, s. 1); araçsal ilişkiler kadar duygusal ilişkileri de (England, 2005, s. 389) içerir.

Bakım, hayatın esas bölümüdür. Meyer tarafından (2002, s. 1) işaret ettiği gibi "herkes hayatının bir noktasında başkalarına muhtaç olmuş; temel ihtiyaçlarını karşılamak için dahi bir başkasına ihtiyaç duymuş ya da bunun için bir başkasının yardımına koşmuştur. Marçal, modern ekonominin kurucularından Adam Smith'in rasyonel bir sistem olarak ekonomiye ilişkin başta Ulusların Zenginliği olmak üzere bütün başarılı çalışmalarının ardında dahi ironik bir biçimde onun akşam yemeklerini hazırlayan annesinin görünmez kalan ücretsiz yeniden üretim emeğinin olduğuna dikkati çeker. Hayatı boyunca oğluna bakmış ve Adam Smith'in es geçmiş olduğu yemeğimizi nasıl yiyebildiğimiz sorusunun yanıtı olmuştur (Marçal, 2015).

Bakım emeği, kamusal ve özel alanlar arasındaki fay hattı boyunca ayrılmaktadır. Kamusal ve özel dikotomisinin modern kuruluşunda sanayi devrimi keskin bir ayırım oluşturmuştur. "Bu durum ekonomik, kurumsal, ideolojik ve giderek politik bir ayırım olarak "piyasa" ve "hane"nin birbirinden farklı cinsiyet düzenleri oluşturması sonucunu getirmiştir" (Günindi Ersöz, 2018, s. 87). Bu ayırışma bakım yükünün piyasa, sosyal politika ve hane içi bağlar üzerinden nasıl işlediğini sorunsallaştırmaktadır. Temel sorunlardan bir tanesi, bakım işinin geleneksel olarak kadının özel alandaki rolünün bir parçası olarak tanımlanmasından ileri gelir. Hane içi bakım emeği kadınlar tarafından üstlenilir. Kendi aralarında hiyerarşik öncelikler-üstünlükler de içeren bu tür "cinsiyetlendirilmiş" kamusal ve özel alanların oluşumu özel alanın sorumluluğunu ve bu kapsamda bakım işinin önemli bir bölümünü üstlenen kadının emeğinin bu hiyerarşi içerisinde görünmezleşmesini beraberinde getirmiştir (Günindi Ersöz, 2018, s. 87).

Ücretsiz bakım emeğinin kapsamı; çok genç, çok yaşlı ya da geçici/kalıcı engellilik/rahatsızlık gibi nedenlerle özbakımını sağlayamayacak durumdakilere sunulan bakım hizmeti olarak çizilmiştir (Antonopoulos, 2008, s. 11). Bu emeğin sınırları onun doğası nedeniyle muğlaktır: Çocuğa yemek yedirmek; bunun için de besinleri bir araya getirerek pişirmek de bakım emeğinin bir parçasıdır (Antonopoulos, 2008, s. 11). Ücretsiz bakım emeği, aile üzerinden işlemekte; aile içerisindeki geleneksel cinsiyet normlarına göre tanımlanmakta ve üstlenilmektedir.

Hane dışında ise bakım emeği “çalışanların hizmet ettikleri kişinin insani kapasitesini, yani sağlığını, becerilerini ve yeteneklerini geliştiren yüz yüze hizmetler sağladıkları meslekler” (England, Budig ve Folbre, 2002, s. 455) olarak tanımlanmaktadır. Öğretmenlik, hemşirelik, çocuk bakım işleri gibi işler bu türdendir. Bunlar, bakılan kişinin fiziksel, zihinsel ve duygusal iyiliğini gözetmeye ve kapasitesinin gelişimine destek olmaya dayanan hizmetleri kapsar. Bu hizmetler, toplumsal yeniden üretim sürecinin esas bölümüdür.

Hane içi emeğin kadının doğal duygusal yatkınlıklarının dışavurumu halini almasına karşın toplumsal cinsiyet perspektifinden hareket eden feminist iktisat kuramcıları, hanenin makroekonomik düzeyde üstlendiği işlevleri yeniden araştırma konusu etme yönünde girişimlerde bulunmaktadır. Feminist ekonomistler hane içinde işgücünün emek piyasasında oynadığı doğrudan rolün yanı sıra hanenin ekonomik sisteme ücretlendirilmemiş hane içi mal ve hizmet üretimi ile de dolaylı yollardan dâhil olduğuna işaret etmektedirler (Antonopoulos, 2009). Bu haliyle hane, bir ekonomik birimdir.

Feminist ekonomist yaklaşımlar, bakım emeğini yeniden üretim emeği olarak kavramsallaştırır (Schmitt, Mutz ve Erbe, 2018, s. 9). Üretken emek, parasal sistem üzerinden piyasayla bütünleşmiş bir işleyiş içerisinde üretim yapar. Üretken emek de dâhil olmak üzere toplumsal yeniden üretimi sağlayan unsur, piyasa dışındaki yeniden üretim emeğidir. İşgücünün yetiştirilmesi, gözetilmesi, sağlığının korunması ve iş gününe, üretime zihinsel ve fiziksel olarak hazır olması, işgücü dışında kalanların yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanması alanlarını kapsar. Yaman (2021) bu emeğin çeşitli biçimlerinin üç kategoride özetlendiğini belirtir: türün biyolojik yeniden üretimi, emek gücünün yeniden üretimi ve tedarik ve bakımın yeniden üretimi. Türün yeniden üretimi, biyolojik olarak sonraki nesillerin üretimidir. Emek gücünün yeniden üretimi, hane içerisindeki ücretli çalışanların çalışmaya devam edebilmeleri için ihtiyaçlarının karşılanmasını kapsar. Üçüncü unsur, üretken emek kapsamında olmayan çocuk, yaşlı, engelli, hasta bireylerin bakımını kapsar.

Yeniden üretim, aile ilişkileri üzerinden düzenlenir ve tipik olarak aile üzerinden işler. Yeniden üretim emeğinin, aile ilişkileri üzerinden ve aile ilişkileri içerisinde tanımlanması, özel alan olan ev içi alan içerisinde gerçekleştirilmesi, toplumsal cinsiyet kodları temelinde bir görev dağılımına bağlı işleyişi, bu emeği kadın emeği haline getirir.

Çatışmacı paradigma çerçevesinde ev emeğinin görünmezliğine yönelik eleştirel bakış açısı tarihsel olarak çok daha eski olmakla birlikte yeniden üretim emeği kavramı 1970’li yıllarda feminizmin özel alanın sorgulanmasına yönelik talepleri ile birlikte yeniden gündeme gelmiştir. Yeniden üretim emeği daha geniş bir kavramsal çerçevede kadının sosyolojide ve ekonomide daha önce görünmez olan, ücretsiz hane içi emeği olarak tanımlanmıştır (Duffy, 2007, s. 315).

Ücretli ve ücretsiz emek ayrışması, feminist literatürde sıklıkla tartışıldığı üzere kadının dezavantajlı olduğu konumları ve kadın emeğinin değersizleşmesi sürecini yeniden üretmektedir. Tarihsel süreç içerisinde ekonomik ve sosyal olarak değerli emek ile bireylerin ve hanenin yeniden üretim emeği arasında kendisini ev ile düzenli ve endüstriyel iş yeri arasındaki fiziksel mesafe olarak gösteren kavramsal bir mesafe ortaya çıkmıştır. Böylelikle hane içerisinde gerçekleşen ve toplumsal cinsiyet kodları ile kadının sorumluluğuna yüklenen hane içi yeniden üretim emeği görünmezleşmiş, doğal bir uğraş çehresine bürünmüştür (Jarrett, 2020, s. 3).

Ekonomik mantığın bir uzantısı olarak ev emeğinin toplumsal anlamı da ücretli emeğin anlamından ayrışır. Piyasadaki emek, nicelleştirilebilir ve parasal karşılığı belirlenmiş emektir. Ev işi ise doğası gereği döngüseldir, tekrara dayalıdır. Bu nedenle, kadınların çalışması, bir ‘ekonomik etkinlik’ olarak göz önüne alınmaz. Yapılan şey, kadının hassas ve sevecen doğasının mantıksal bir uzantısıdır. Bu işi her zaman yapar, yaptığı iş niceliğe dökülüp parasal karşılığı bulunmaz. Ekonomik mantığın dışındadır (Marçal, 2015).

Cinsiyet bağlamında doğallaştırılmasına karşın bakım emeğinin uzun tarihçesi, bu konunun modernleşme sürecinin öncesinde de, her zaman bir sorunsal olduğunu göstermektedir. Ancak, modernizasyon sürecinde tamamen yok olacağı öngörülmüş olan bakım emeğinin, modern toplumlarda yeni bir talep dalgası yaratması (Sarti, 2014) dikkat çekicidir. Kadın istihdamının artması, çocukların uzayan ve nitelik baskısı yükselen eğitim süreçleri, hane halkı yapısının değişimi, yaşam süresinin

uzaması ile kronik hastalıklarla birlikte yaşamını sürdürenlerin artması gibi nedenler bu gelişmede etkili olmuştur.

Modern toplumları şekillendiren gelişmeler, özellikle hane içerisindeki bakım işlerinin üstesinden gelinmesi konusunda bir boşluk yaratmıştır. Yukarıdaki gelişmelerden özellikle kadın istihdamının artması, ev içerisinde bakıma ihtiyaç duyan hane halkı nüfusunun ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda farklı ülkelerle farklı uygulamaların kombinasyonu ile giderilmeye çalışılan bir hane içi bakım yükünü beraberinde getirmiştir. Bakım emeği literatürü, tipik olarak çocuk ve yaşlılar ile birlikte engellilik ya da kronik hastalık gibi nedenlerle özel ihtiyaç sahibi hane halkından oluşan bir kategorinin bakımı ile ilgili hizmetlerin nasıl ve hangi kaynaklarla sağlanacağına ilişkin “bakım rejimlerine” odaklanmaktadır.

Bakım emeği, bu tür bir bakış açısıyla daha geniş bir kavramsal şemaya oturtulabilir. Doğrudan bakım işine ek olarak bakım emeğinin dolaylı yönleri bu şemaya dâhil olmaktadır. Çocuk/hasta/yaşlı kişinin bakımı için güvenilir ve doğru hizmeti bulmak, bu hizmeti denetlemek ve takip etmek ilk akla gelenken, doğru özel okulu seçmek, okul sınavlarını takip etmek gibi akla gelmeyen birçok boyut bu alana dâhildir. Bu geniş tanım, Avrupa’da olduğu gibi daha yavaş bir biçimde de olsa Türkiye’de de özellikle kentsel ailelerde gittikçe hane dışına taşınan bakım emeğinin; hizmetin seçimi, denetimi, takibi ve yönetimi olarak şekillenen ve yine de hane içerisine kalan ücretsiz yönünü anlamak açısından önemlidir. Özellikle hane tarafından ihtiyaç duyulan hizmetin tanımlanmamış ya da kurumsallaşmamış olması, nitelikli emek arzının bulunmaması, arzın talebe yetişememesi, bakım işlerinde işgücü devrinin yüksekliği, Avrupa ve Amerika ve Merkez Asya’da nüfusun yaşlanmasına, Arap Ülkeleri ve Afrika’da ise yüksek doğurganlık oranlarına bağlı olarak bağımlı nüfusun artış göstermesi gibi (Addati ve diğerleri, 2018, s. 21; Simonazzi, 2009, s. 231) nedenler ücretlileşme sürecinde büyük bir bakım baskısı yaratmaktadır. Bu baskı, “ücretsiz bakım emeği- ücretli emek-ücretli bakım emeği döngüsünde (Addati ve diğerleri, 2018, s. 11) hane üzerinde de büyük baskı yaratmakta, piyasa ve sosyal politika ile uyumlu hizmetlere ulaşmanın yönetsel yükünün hanede kalmasına neden olmaktadır.

Bakım Rejimleri

Yukarıda da belirtildiği gibi bakım emeği; yaş kategorisi ya da hastalık/engellilik gibi durumlar nedeniyle kendi bakımlarını gerçekleştiremeyen bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması olarak anlaşılmaktadır. Kadınların işgücüne katılımı ve insan ömrünün uzaması ile birlikte aile içerisinde çocukların ve yaşlıların bakımı, en yaygın olarak ele alınan alanlar olarak ön plana çıkmaktadır. Odak noktası, önceden belirlenmiş olan bu alanlardaki gereksinimlerin sosyal politikalarda nasıl karşılık bulduğudur. Diğer yandan “devlet ve aile ilişkileri ile belirli yaşam koşullarına bağlı sosyal problemlerin görece çok daha az çalışıldığına” ve yeni sosyal politika tanımlama arayışının olduğuna işaret edilmektedir (Bettio ve Plantenga, 2004, s. 85). Çocuk bakımı da bu türden sürekli zaman harcanması gereken bir etkinlik (Samman ve diğerleri, 2016, s. 11) olarak bakım işinin genel koşullarını ve karakteristiğini ortaya koymaktadır.

İhtiyaçların dinamik yapısına karşın literatürde genellikle odak noktası standart çocuk bakım hizmetlerinin hangi ülkelerde, hangi hanelerde en ölçüde ve hangi kaynaklardan erişilebilir olduğudur. Araştırmalar genel olarak okul öncesi bakım, gözetim ve eğitim konularına odaklanmıştır. Araştırmalar bu kapsamda çocuk bakımının küresel bir kriz durumuna geldiğini göstermektedir (Gromada, Richardson ve Rees, 2020; Sammal ve diğerleri, 2016). Özellikle Covid-19 salgını ile birlikte “birçok aile yükün büyük oranda kadına kalacağı şekilde çocuk bakım sorumluluğu ve ücretli istihdam arasında denge bulma konusunda güçlükler yaşamaktadırlar” (Gromada, Richardson ve Rees, 2020, s. 1).

Refah Rejimleri ve Bakım Rejimleri

Aile hâlen bakım yükünü büyük ölçüde en yüksek oranda üstlenen birimdir. Diğer aktörler olan devlet, sivil toplum ve piyasa, aileye yardımcı bir konumda bulunmaktadır. Ailenin değişen nitelikleri, kadınların emek piyasasına daha yüksek oranlarda katılımı ve yaşlanmakta olan nüfus, aile üzerindeki bakım baskısını arttırmaktadır. Bu noktada sosyal politikaların bakım alanındaki desteği ve hane, sosyal

politikalar, sivil toplum örgütleri ve piyasa arasındaki ilişkilerin bu yükü nasıl etkilediği önem kazanmaktadır. Özellikle devletlerin sosyal politikalarının ücretsiz hane içi emek ile ilişkileri, toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında hayati bir öneme sahiptir.

Esping-Andersen (1990), refah devletleri ile ilgili tanımlama çabasında diğer tanımlardan farklı olarak hakların metalaşmaktan çıkarılması (*decommodification*) kriteri üzerinde durur. Modern refah devletlerini tanımlayan ve farklı refah rejimlerini ortaya çıkaran temel unsur, sosyal politikalar aracılığıyla sosyal hakları metalaşma ya da piyasalaşma sürecinden ne ölçüde bağımsız kılabilirdiği olarak ifade edilmiştir. Metalaşmaktan çıkarılmış haklar çağdaş refah devletlerinde farklı ölçülerde gelişmiştir (Esping-Andersen, 1990, s. 22). Bu farklılıklar ortaya üç farklı refah devleti modelini çıkarmıştır. Bunlar, sosyal demokrat, liberal ve muhafazakâr refah devletleridir.

Sosyal demokrat refah devletleri, metalaşmaktan çıkarma anlayışı en yüksek düzeyde olup en yüksek standartlarda eşitlik ilkesine dayanan bir refah modeli oluşturur. İskandinav ülkelerinin refah rejimleri bu modele dayanmaktadır. Sosyal demokrat refah rejimlerinde bakım ihtiyaçları büyük ölçüde sosyal politikalar üzerinden sağlandığından piyasanın katkıları son derece sınırlı ve dolaylı olarak kalır. Bu rejimin politikaları Esping-Andersen’in (1990, s. 28) ifadesiyle “hem piyasadan hem de geleneksel aileden bir özgürleşmeyi” hedeflemektedir. Bu, kadının yeniden üretim emeği bağlamında da toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından dengeleyici bir katkı sağlamaktadır.

Liberal refah rejimleri ise ihtiyaç sahipliği ilkesi temelinde işlemektedir. Devlet destekleri, düşük gelirli işçi sınıfı ailelerini hedef alır. Seçici bir yeniden bölüşüm mekanizması işlemekte ve bu destek mekanizması en düşük standartlar çerçevesinde sınırlı bir kitleye küçük bir destek sağlamaktadır. Bu işleyiş, hane içi bakım emeğini nüfusun büyük bir bölümü için diğer aktörler olan aileye ve daha yüksek oranda piyasaya bağımlı kılmaktadır. Bakım yükü ya düşük standartlı devlet desteğinden yararlanılarak ya da ücret karşılığı piyasa hizmetleriyle sağlanabilmektedir. Anglosakson dünyada baskın olan refah rejimidir.

Üçüncü refah rejimi ise muhafazakâr refah rejimi olarak adlandırılır. Muhafazakâr refah rejimleri, büyük ölçüde korporatist devlet modelinin uzantısıdır. “Sosyal hakları güvence altına almak, bu modelde neredeyse ciddi bir tartışma konusu bile değildir” (Esping-Andersen, 1990, s. 27). Bu rejimlerde sosyal hakların sınırlı bir biçimde tanımlanması ile birlikte piyasanın gelişimine yönelik bir kaygının olmayışı, sosyal haklar olarak tanımlanan gereksinimlerin yükünün büyük ölçüde aile ve cemaat gibi geleneksel aidiyetlere bağımlı kalmasına yol açmaktadır. Esping-Andersen, bu rejime sahip ülkelere tipik örnek olarak Almanya, İtalya ve Avusturya gibi ülkeleri göstermektedir.

Esping-Andersen tarafından geliştirilen refah rejimi modellerinin piyasa, devlet desteği ve aile bağlarını bakım çerçevesinde ne şekilde ve ne ölçüde etkilediği kadınların toplumdaki konumları açısından belirleyici olmaktadır. Sosyal demokrat refah rejimlerinde hane içi emeği görünür kılmaya yönelik tanımlar ve politikalar söz konusudur. Liberal rejimlerde bu kategorilerin büyük ölçüde piyasa tarafından tanımlanmasına ve şekillenmesine izin verilmiştir. Bu ise sınıfsal farklılıkların kadınların statüsü açısından sınıfsal dezavantajları yeniden üretmesi anlamına gelmektedir. Muhafazakâr refah rejimleri ise bakım yükünü geleneksel bağlara bırakarak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin hane içerisinde yeniden üretilmesine kayıtsız politikalar üretir (Esping-Andersen, 1990, s. 27):

“Sosyal sigortalar çalışmayan eşleri kapsamaz, aile destekleri kadının anneliğini desteklemeye yöneliktir. Kreş ve benzeri aile hizmetleri bariz bir biçimde az gelişmiştir; ‘tamamlayıcılık’ ilkesi devletin ancak üyeleri tükenmiş duruma geldiğinde devreye gireceğini vurgulamaktadır.”

Esping-Andersen’in klasikleşmiş üçlü modeli, toplumsal cinsiyetin, emek boyutunda yarattığı eşitsizlikleri gözden kaçırmakla eleştirilmiştir. Bu eleştiriler Esping-Andersen’in refah rejimlerini yalnızca düzenli olarak istihdam edilen ücretli çalışanlara yönelik sosyal haklar temelinde ele alması noktasından hareket etmektedir. Bu sınırlama ücretsiz hane işçisi olarak kadınların durumunun ihmal edilmesine yol açmaktadır (Anttonen ve Spila, 1996, s. 89). Benzer şekilde Lewis (1997), metalaşmaktan çıkarma sürecinin sonuçlarının erkekler ve kadınlar için farklı olduğuna dikkat çekmektedir. Kadınlar için metalaşmaktan çıkarma sürecinin ücretsiz bakım işinin devamıyla sonuçlanması, olasıdır. Böylelikle, geleneksel cinsiyet normlarına dayanan eşitsizliklerin en eşitlikçi refah rejimlerinde bile yeniden üretilmesi tehlikesi açığa çıkmaktadır. Sonuç olarak refah rejimlerinin, farklı sosyal politikalara

dayanmakla birlikte ücretsiz emek ile ilgili işbölümünde çok ufak bir değişiklik yarattığı belirtilmiştir (Lewis, 1997, s. 162). Bunda refah rejimlerinin toplumsal cinsiyet boyutunu anaakımlaştıramaması etkili olmuştur.

Refah devletlerinin ilk dönemlerinde sosyal haklar büyük ölçüde formel iş ilişkilerinden şekillenirken son yirmi yılı aşkın zamanda Avrupa ülkeleri bakım işi çerçevesinde de hizmet oluşturmaya ve sunmaya başlamıştır. Böylelikle, refah rejimleri olarak ifade edilebilecek politikalar şekillenmiştir. Refah rejimleri, bakım emeğinin toplumsal aktörler arasındaki paylaşımını dönüştürerek aile içi “bakım rejimleri” üzerinde etkili olmaktadır. Aile bakım rejimi, refah devletlerinin aile üyelerinin bakımına ilişkin politikaları hangi çerçevede tanımladığını ifade etmektedir (Frericks, Jensen ve Pfau-Effinger, 2014, s. 67).

Anttonen ve Spila (1996) çocuk ve yaşlı bakım politikaları ile ilgili çalışmaları sonucunda Avrupa ülkelerinin bakım politikalarını İskandinav bakım modeli ile aile bakım modeli olarak iki kategoride toplamışlardır. İskandinav modeli, söz konusu alanlarda en geniş ve eşitlikçi hizmetleri sağlayarak kadınların yüksek istihdamına olanak sağlamaktadır. Bu modelde bu hizmetler, yerel yönetimler aracılığıyla sağlanmaktadır. İskandinav ülkelerinden farklı olarak İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi ülkelerde görülen aile bakım modelinde ise sosyal bakım hizmetleri son derece sınırlıdır. Bu hizmetlerin dışında üst tabakadan ailelerde bakım, piyasadaki enformel ya da gri alandan sağlanmaktadır. Aile bakım modelinde kadın istihdamı düşük düzeydedir (Anttonen ve Spila, 1996, s. 96).

Yaşlı bakımında maddi devlet desteklerinin yanı sıra bakım yetkilendirmesi çerçevesinde Avrupa’da dört farklı bakım rejiminin varlığına işaret edilmektedir (Simonazzi, 2006, s. 213): (1) İsveç, Birleşik Krallık, İrlanda ve Finlandiya’daki Kuzey Avrupa rejimi; (2) Almanya, Avusturya, Fransa ve Lüksemburg’daki Kıta Avrupası rejimi (Beveridge çerçevesinde) (3) Yunanistan, İtalya, İspanya ve Portekiz’deki Akdeniz rejimi ve (4) Macaristan, Polonya ve Bulgaristan’daki Merkez-Doğu Avrupa rejimi.

Beveridge modeline dayanan Kuzey Avrupa rejiminde, vergilendirme üzerinden sosyal hizmetler ve sağlık hizmetleri, bakım emeğinin başlıca kaynağıdır. Bismark modeline dayanan Kıta Avrupası rejiminde bakım yükü bir risk olarak tanımlanır ve sigorta sistemleri üzerinden piyasalaşmış hizmetlere aktarılır. Akdeniz rejiminde ise aileye kısmen yardımcı olarak sosyal destek modeli söz konusudur. Merkez-Doğu Avrupa modelinde ise aile yasal olarak ya da üstü kapalı şekilde bakımın sorumlusu konumdadır (Simonazzi, 2009, s. 214). Tüm modellerde bakım ağırlığı ile birlikte ortaya çıkan sorunlar da değişmektedir: Sosyal hizmetlerin kalitesi, piyasalaşmış hizmetlerin formelleşmesi ve niteliği, aile içerisinde kadın emeğinin değersizleşmesi, sivil toplumun bakım ihtiyaçları çerçevesinde yeterli kaynak ve örgütlülükten yoksun olması ve piyasadaki gerekli hizmetlerle yeterli ölçüde eklemlenememesi gibi sorunlar cinsiyet bağlamında bakım emeğinin değeri sorunu ile iç içe geçmektedir.

Atasü-Topcuoğlu (2022, s. 63), bakım rejimlerinin kadınların işgücüne katılımlarında, işgücü piyasasındaki konumlarında ve yaşam kalitelerinde temel öneme sahip olduğunu vurgulayarak bunları kavramsallaştırmalar üzerinden açıklamıştır: Birincisi aile içerisinde bakım sorumluluğunun tamamen kadın tarafından ya ücretsiz ev emeği ile ya da piyasadaki alınan hizmetler ile üstlenildiği aile modelidir. İkincisindeyse bakım bir kamu hizmeti olarak tamamen devlete bırakılmış ve bir vatandaşlık hakkı olarak eşitlikçi bir biçimde tanımlanmıştır. Ülkelerin politikalarının bu uç kavramsallaştırmalara ne ölçüde yakınsadığı önemlidir. Zira büyük ölçüde kadınlar tarafından üstlenilen bu emeğin ne ölçüde metalaştığı, piyasalaştığı ve vatandaşlık hakkı olarak tanımlandığı konusundaki tartışma başlıkları olarak su yüzüne çıkan bakım emeğinin değeri sorununu gündeme taşımaktadır.

Bakım emeği literatürünün 2010’lu yıllardan itibaren bakım rejimleri ile bağlantılı olarak genişlediği görülmektedir. Bu çerçevede daha önce “ev temelli bakımın ailevi, enformel ve ücretsiz emek” olarak görüldüğüne işaret edilen (Kilkey, Lutz ve Palenga-Möllnbeck, 2010, s. 380) bu dönemden itibaren bakım, yapısal bir bağlamda tanımlanmıştır. Bu bağlamda, yaşanan toplumsal krizlerin bakım yükü ile ilişkisi, meselenin cinsiyet boyutundaki önemli sorunları da görünür kılmıştır.

Bakım işi dünya genelinde cinsiyetler arasında eşitsiz paylaşılmaktadır (McCarthy, 2018; Ferrant, Pesando ve Nowacka, 2014). 2014 yılında dünya nüfusunun üçte birini oluşturan toplam 66 ülkenin ortalamasına ilişkin veriler, kadınların erkeklere göre 3,3 kat daha fazla ücretsiz bakım ile uğraştığını

göstermiştir (Samman ve diğerleri, 2016, s. 14). Küresel nüfusun yüzde yirmisini oluşturan 37 ülkede ise kadınlar tipik olarak çocuk bakım sorumluluklarının % 75’ini üstlenmektedirler (Samman ve diğerleri, 2016, s. 9). Bütün bu bakım yükü çalışsalar da çalışmasalar da kadınlar üzerinde büyük baskı yaratmaktadır. Bunun ötesinde ailelerin küçülmesinin ve “fazladan bakım talebinin kadınların işgücüne katılımını sınırlamaya devam etmesinin ve bu yolla çalışma hayatındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini şiddetlendirmesinin olası olduğu” vurgulanmaktadır (Addati ve diğerleri, 2018, s. xxix). Pandemiler, yoksulluk ve ekonomik krizler gibi sosyal problemlerin ise bakım ile ilgili bütün bu riskleri derinleştirdiği bilinmektedir (Gromada, Richardson & Rees, 2020; Floro, Tornqvist ve Tas, 2009; Harman, 2006).

Meselenin diğer bir yönü olarak sınırlı bir gelişme olsa da dünya genelinde insanların aile bakım işçisi olarak sağladıkları katkıda bir düşüş eğilimi olduğuna dikkat çekilmektedir (Antonopoulos, 22). Piyasalaşma sürecinde bakım emeği dünya genelinde yine kadın çalışanlar tarafından üstlenilmektedir. Dünya genelinde ev ve bakım işlerinin büyük bir bölümünde kadınlar yoğun olarak istihdam edilmektedir. Bu çerçevede bakım işi, ücretli ve ücretsiz emek, piyasa ve hane arasındaki bağların kadınlar tarafından kurulduğu bir alan durumundadır.

England (2005), bakım işleri ile ilgili ortaya çıkan söylemleri, “kamusal fayda”, “değersizleştirme”, “sevgi tutsağı”, “duygunun metalaşması” ve “sevgi ve para” söylemleri altında inceler. “Kamusal fayda”, bakım faaliyetlerinin bakım alan kişilerin yanı sıra bir bütün olarak topluma da iktisadi açıdan göz önünde bulundurulması gereken bir fayda sağladığını vurgular. Bu yaklaşımlar, bakım emeğinin ürettiği faydanın ölçülmesinin doğası gereği güçlüğüne ve dolayısıyla da sosyal politikalarla desteklenmesinin güçlüğüne vurgu yapar.

Değersizleştirme perspektifi ise “bakım mesleklerinde kadınların yoğunlaşması ve bakımın tabiatı gereği annelik cinsiyet rolü ile ilişkilendirilmesi nedeniyle düşük düzeyde karşılık bulduğu” üzerinde durur (England, 2005, s. 395). “Sevgi tutsağı” olarak adlandırılan söylemler ise bakım işlerini kadınların doğal eğilimlerinin zorunlu bir dışavurumuna dönüştürür. Bu çerçevede örneğin boşanma durumunda kadından çocuklarına tek başına bakabilmek için daha fazla çaba harcayacağı, çünkü sevgisinin bağlayıcı olduğu beklentisi; çocukları bakıcı aileye verildiklerinde verilecek sosyal yardımların kendisine daha düşük düzeyde verilmesi sonucunu getirir. Bu sayede bakım emeğinin değersizleşmesi süreci devam eder.

“Duygunun metalaşması” söylemleri, bakım emeğindeki yoğun duygusallığın kapitalist ilişkilere dâhil olarak metalaştığına işaret etmektedir. “Sevgi ve para” söylemi ise, yaygın söylemlerin bakım işini duygusal bir adanmışlıkla yapmak ile para karşılığı yapmak arasında yapay bir ayırım yarattığına dikkat çekmektedir. Buna göre bakım, ya duygusal bağlılıkla ücret beklemeden yapılabilir ya da para karşılığı, derin bir duygusal bağ kurulmadan yapılabilir (England, 2005). Bakım emeği ile ilgili England tarafından ele alınan tüm bu söylemler, onu yapay olarak farklı bileşenler çerçevesinde parçalamakta, metalaştırmakta ve değersizleştirmektedir. Hane içinde, piyasa hizmetleri çerçevesinde ya da sosyal hizmetler üzerinden; bakım emeği bu çeşitli mekanizmalar aracılığıyla değersizliğini sürdürmektedir.

Türkiye’de Bakım Emeği

Aile halen, dünyadaki refahın başlıca kaynağı konumundadır ve bu bağlamda öneminin azalmasına yönelik bir işaretin bulunmadığı belirtilmektedir (Lewis, 1997, s. 162). Özellikle Akdeniz ve Orta Avrupa rejimlerinde bakım işi aile içerisinde yapılmaktadır (Simonazzi, 2009, s. 213). Türkiye’de de durum farklı değildir; aile içi emek, bakım ihtiyacını büyük ölçüde karşılamaktadır.

Türkiye’nin refah rejimi, korporatist bir sosyal güvenlik sistemi olarak Güney Avrupa ülkelerindeki refah rejimlere yakın bulunmaktadır. Refahın dağılımı, sosyal desteklerin sisteme yönelik katkılara göre eşitsiz ve yapısal olarak hiyerarşik bir düzenleme ile seçici bir yapı arz ettiğinden korporatist olarak nitelenmektedir (Dedeoğlu, 2013, s. 3). Esping-Andersen’in tipolojisinde İtalya, Portekiz, Yunanistan gibi ülkelerin dâhil olduğu modele belirli yönlerden dâhil edilmektedir. Ancak Güney Avrupa ile karşılaştırıldığında Türkiye’de ücretli ve maaşlı çalışan sayısının çok daha düşük olduğu göze çarpmaktadır (Buğra ve Keyder, 2003, s. 16).

Genel olarak işgücüne katılımın düşük olduğu Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kurumu verileri 2020 yılında her 1.87 çalışanın emekli, dul, yetim, malul maaşı alan bir kişiyi finanse ettiğini göstermektedir

(Sosyal Güvenlik Kurumu, 2020). Bu durum, bakım emeğinin hane içinde tutulmasına yönelik politikalarla birlikte düşünüldüğünde bakım sisteminin sürdürülebilirliğinin finansal açıdan da aile bağlarında ve kadının ücretsiz hane içi emeğinde temellendiği söylenebilir.

Bakım emeğine yönelik sosyal politikalar, esas olarak evde bakımın desteklenmesi ilkesine dayanmaktadır. Aile içi bakım ihtiyaçlarına yönelik olarak ücretsiz izin, esnek çalışma, nakit transferi gibi düzenlemeler bulunmaktadır. Bu haliyle Türkiye, aileci bakım modeline sahip bir ülke konumundadır. Bu bakım modeli, İskandinav modelinden daha çok Güney Avrupa ülkelerinde bulunan bakım rejimi ile benzerlik göstermektedir. Bu rejimde aile ile devlet arasındaki ilişkide ailenin bakım sorumluluğu, normatif bir çerçevede ele alınmaktadır (Akkan, 2018, s. 76).

Güney Avrupa ülkeleri ile benzerlikleri ile birlikte Türkiye'deki mevcut durumun bu rejimlerden farklılıkları da bulunmaktadır. En temel farklılıklardan bir tanesi, bakım hizmetlerinin “çarpık metalaşması” olarak nitelenmektedir (Atasü-Topcuoğlu, 2022, s. 66). Avrupa'da 1990'lı yıllarda hem kamusal hizmetlerin standardizasyonu hem de özel sektörün bir “bakım endüstrisi” yaratması sağlanmıştır. Türkiye'de ise bu gelişmeler görece geç tarihlerde söz konusu olmuştur. Bunun bir sonucu olarak Avrupa'da bakım alanındaki ihtiyaç ve hizmetler, kamusal tartışmaların bir parçası olarak görünürlük kazanmış, belirli kriterlere göre düzenlenerek kalitesi artırılmış ve ücretli yeni hizmet işleri ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki geç ve çarpık metalaşma süreci ise bakım işinin ya hane içerisinde ücretsiz kalmış ya da görünürlük, düzenlenme ve ücretlendirme süreçlerinin çarpık bir biçimde şekillendiği bir metalaşma sürecinde oluşmuştur. Türkiye'de bakım emeği büyük ölçüde kayıt dışı, standart dışı, kalite ölçütlerinin tanımlanmadığı ve ihtiyaca yönelik piyasa hizmetlerinin eksik şekilde olduğu bir aşamadır.

Türkiye'nin 2018 yılında yeni bir ekonomik krize girdiği ve bu krizin devam etmekte olan bir resesyon yarattığı belirtilmektedir (Orhangazi ve Yeldan, 2021). Alım gücünün azalmasına bağlı olarak bakım emeğinin sürdürülmesi ile ilgili sorunlar ortaya çıkmaktadır. Pandemi, bu krizi şiddetlendirerek ekonomik ve yönetsel olarak bakım emeğini alanında yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır. OECD içerisindeki uzun çalışma sürelerinin en yaygın olduğu (OECD 2007, s. 19), bakımın hane içinde geleneksel olarak kadın rolü olarak görüldüğü, ev işlerine kadınların açık ara daha çok vakit ayırdıkları (OECD, 2016), kadınların iş gücüne katılımının OECD ülkeleri içerisinde en düşük oranda olduğu (OECD, 2018) ve kadınlar tarafından iş gücüne katılmamanın başlıca nedeninin ev işleri olarak belirtildiği (Türkiye İstatistik Enstitüsü, 2020) Türkiye'de hane, sosyal politikalar ve piyasadan oluşan bakım zincirinde karmaşık sorunlar bulunmaktadır.

Kültürel olarak zaman içerisinde aile değerlerindeki değişimler, sosyoekonomik gelişmeye bağlı olarak kuşakların birbirlerine maddi bağımlılıklarında bir azalma; ilerleyen yaşlarda “ev işlerinde daha çok yardım, yakınında ikamet etme ve duygusal olarak destek olma”dan (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005, s. 330) oluşan maddi olmayan beklentilerinde ise artış şeklinde gerçekleşmiştir. Bu duygusal beklentiler ağırlıklı olarak kız evlatlara yöneliktir (Kağıtçıbaşı, 2005). Emek, tarihsel süreçte dışarıdan talep edildiğinde dahi akrabalık benzeri ilişkiler üzerinden işlemiştir. Tarihsel süreçte bakım emeğinin en çok kurumsallaştığı çocuk ve yaşlı bakımında dahi sosyal politika, piyasa ve aile arasında tam bir uyum yakalanamamıştır (Cameron ve Moss, 2007). Türkiye'de ise bu uyumsuzluk kültürel değerler ve sosyal politikanın iç içe geçmesiyle “kutsal aileciliğe” (Akkan, 2018, s. 83) geleneksel bir destek oluşturmada ve bakım yükünün tüm karmaşıklığıyla görünürlük kazanmasında güçlükler yaratmaktadır. Tarihsel süreçte hanenin mahrem alan olarak kurumsallaşması, ev işinin de dışarıya kapalı olmasını beraberinde getirmiştir. Bakım emeği tarihsel olarak geriye doğru takip edildiğinde Osmanlı hanelerinde ev işi ile aile ilişkilerinin sınırlarının muğlaklaştığına işaret edilir (Zilfi, 2004, ss. 15-16): “Yatılı hizmetçilere, akraba olsunlar ya da olmasınlar sıklıkla akraba gibi davranılırdı; daha az avantajlı ve sıkı çalışan ve belki de bazen istismar edilen ama yine de hane halkının yakını olan kişilerdi.” Böylelikle hane içi bakım işinin enformelliği, bir gelenek oluşturur. Bu gelenek, son dönemde “akrabalık söyleminin kullanımı üzerinden, hane içi göçmen bakım emeğinin kurgusal olarak işvererinin ailesi tarafından asimile edilmesi” şeklini almıştır (Akalin, 2007, s. 217).

Türkiye'de çocuk bakım sektörünün görece yüksek düzeyde düzenlenmiş olduğu, bununla birlikte bu hizmetlerin kalite denetimlerinin yetersiz olduğu belirtilmektedir (Pekkurnaz, Aran ve Aktakke, 2021)

Yaşlı bakımında ise kurumsallaşma son derece sınırlıdır (Cindoğlu diğerleri, 2008, s. 258) ve hane içinde bakım üzerine kuruludur. 2011 tarihli Bakım Hizmetleri Stratejileri ve Eylem Planı’nda bakım hizmetleri için hedef grup olarak destek gereken ciddi bir engelliliği bulunan insanlar ve yaş, hastalık ve diğer etmenler nedeniyle yardıma ihtiyaç duyan yaşlı insanlar” olarak tanımlanmış ve bu grup için evde bakım hizmetinin açıkça tercih edildiğine dikkat çekilmektedir (Akkan, 2018, s. 82).

Akkan (2018), Türkiye’de okul öncesi eğitimde ve yaşlı bakımında kurumsal bakım servislerinin diğer OECD ülkelerine göre kısıtlı olduğuna işaret etmektedir. Bettio ve Plantenga (2004, ss. 86-87) tarafından da belirtildiği gibi “çocuk bakımının düzenlenmesi aileyle ilgili genel kültürel tavırlarla yakından ilişkilidir”. Türkiye’de, bakım sorumluluğunun kültürel olarak aile bireylerinin, özellikle çocuk söz konusu olduğunda kadının sorumluluğunda görüldüğüne işaret edilmektedir (Akkan, 2018, s. 78; Aycan, 2008, s. 360). Aile değerleri, bakımın duygusal boyutuna öncelik vererek iyi ebeveynlik ve “hayırlı evlat” statüsünü bakım için fedakarlıkta bulunma ile bağlantılandırmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar özellikle kentlerde yeni kuşaklarda bakım emeğine ilişkin değerlerde yavaş bir dönüşümden bahsetmek mümkün olsa da bakım emeği ile ilgili birinci olarak ifade edilebilecek bir günlük sosyal yeniden üretim alanının halen “emek değil bakım olarak görülmesidir” (Gissi, 2018, s. 147).

İlkkaracan (2012, s. 211), Türkiye’de ataerkil iş bölümünün ve emek piyasasının eşitlikçiliğe doğru dönüşmekten ziyade giderek cinsiyet katmanlı bir kurumsallaşma sergilediğini belirtmektedir. Eşitlikçi bir bakım rejiminin oluşturulması yerine iş ve aile yaşamını uzlaştırmaya yönelik politikalar uygulanmaktadır. Uzlaştırma politikaları ise annelik izni ve işletmeler için bazı durumlarda bulunan kreş açma zorunluluğu dışında çok küçük bir etkiye sahiptir. Düşük kadın istihdamı ve uzun çalışma saatleri ile erkek çalışanların ev dışında uzun zaman geçirmeleri, cinsiyete dayalı patikaları ayırtmaktadır. Bunun sonucunda bakım rejimi “patika bağımlı” bir yön çizerek tam zamanlı ev kadını profiline yönelik bakım tanımlarından türemektedir (İlkkaracan, 2012, s. 211).

Sonuç

Bakım emeği, hayatı yeniden üretir. Hayatımızın en azından bir döneminde gösterdiğimiz ve ihtiyaç duyduğumuz emektir. Yapılan çalışmalar modern dönemde bakım emeğinin büyük ölçüde hane içi, ücretsiz, kadın emeği olarak sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Sosyal politikalar, piyasa, sivil toplum olanakları, bakım emeğini görünürleştirip hane dışına çıkarma yönünde bir eğilime işaret etmekle birlikte hâlen dünyada bakımın başlıca kaynağı ailedir. Bununla birlikte küreselleşme, kadın istihdamının yükselişi gibi dönüşümlerin eşliğinde bakımın aile dışına taşınmasına ilişkin yeni talepler ortaya çıkmıştır. Bu talepler, politikalar doğrultusunda yeni bir bakım endüstrisinin şekillenmesine yol açmaktadır. Böylelikle sosyal politika, piyasa hizmetleri, sivil toplum ve nihayetinde aileden oluşan bakım zincirleri oluşmuştur. Bu zincirin bir ucu özel alana, bir ucu ise küreselleşmiş emek piyasasındaki kadınlaşmış, göçmen bakım emeğine bağlanmaktadır. Dolayısıyla bakım emeği, güncel olarak çok yönlü tartışmalara zemin oluşturan yeni eşitsizlik biçimlerini ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye’de bakımın hane dışına taşınması daha sınırlı ve geç olmuştur. Bakım sorumluluğunun ağırlıklı olarak üstlenildiği kurum, hâlen ailedir. Sosyal politikalar, büyük ölçüde esnek çalışma ilişkileri ile iş-yaşam dengesini sağlamaya, aile ilişkileri üzerinden sağlanan bakım hizmetlerinin desteklenmesine dayanmakta ve bu şekilde bakım sorumluluğunu özel alanın sınırları içerisinde tutmaktadır. Bunun özellikle büyük kentlerdeki bir istisnası çocuk bakımındır. Hane içerisinde kadın; gerek ekonomik, gerek sosyal, gerekse kültürel koşullar çerçevesinde bakım işinin başlıca sorumlusudur. Bu durum, kadınların hane içerisinde emeklerinin karşılıksız ve görünmez kalmasına yol açarken emek piyasasına girişlerini güçleştirmektedir. Geleneksel cinsiyet rolleri özel alandaki ve piyasadaki emek arasındaki ayrımın şiddetlenmesine yol açarken yavaş bir biçimde piyasalaşmakta olan bakım emeğine yönelik hizmetler ise düzensiz, düşük ücretli ve kayıtdışı istihdamı yaygınlaştırmaktadır.

Çıkar çatışması:	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Mali destek:	Yazar bu çalışma için mali destek almadığını bildirmiştir.
Etik kurul onayı:	Yazar bu çalışmada etik kurul onayına gereksinim duymadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

- Addati, L., Cattaneo, U., Esquivel, V., & Valarino, I. (2018). *Care work and care jobs for the future of decent work*. International Labor Organization.
- Akalın, A. (2007). Hired as a caregiver, demanded as a housewife: Becoming a migrant domestic worker in Turkey. *European Journal of Women's Studies*, 14(3), 209-225.
- Akkan, B. (2018). The politics of care in Turkey: Sacred familialism in a changing political context. *Social Politics*, 25(1), 72-91.
- Anttonen, A., & Sipilä, J. (1996). European social care services: Is it possible to identify models? *Journal of European Social Policy*, 6(2), 87-100.
- Antonopoulos, R. (2008). The unpaid care workpaid work connection, *Working Paper, No. 541*, Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson.
- Atasü-Topcuoğlu, R. (2022). Gender inequality, the welfare state, disability, and distorted commodification of care in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 66, 61-87.
- Aycan, Z. (2008). Cross-cultural approaches to work-family conflict. K. Korabik, D. S. Lero, & D. L. Whitehead (Yay. haz.), *Handbook of work-family integration* içinde (ss. 353-370). Academic Press.
- Buğra, A. & Keyder, Ç. (2013). *Yeni yoksulluk ve Türkiye'nin değişen refah rejimi*. Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP). Alıntılama: 22.11.2022 <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/yeni-yoksulluk-ve-turkiyenin-degisen-refah-rejimi>
- Bettio, F., & Plantenga, J. (2004). Comparing care regimes in Europe. *Feminist Economics*, 10(1), 85-113.
- Cameron, C., & Moss, P. (2007). *Care work in Europe: Current understandings and future directions*. Routledge.
- Cindoğlu, D., Çemrek, M., Toktaş, Ş., & Zencirci, G. (2008). The family in Turkey: The battleground of the modern and the traditional. C. B. Hennon, & S. M. Wilson (Yay. haz.), *Families in a global context* içinde (ss. 235-263). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Dedeoğlu, S. (2013). Veiled Europeanisation of welfare state in Turkey: Gender and social policy in the 2000s. *Women's Studies International Forum*, 41(1), 7-13.
- Duffy, M. (2007). Doing the dirty work: Gender, race, and reproductive labor in historical perspective. *Gender and Society*, 21(3), 313-336.
- England, P. (2005). Emerging theories of care work. *Annual Review of Sociology*, 31, 381-399.
- England, P., Budig, M., & Folbre, N. (2002). Wages of virtue: The relative pay of care work. *Social Problems*, 49(4), 455-473.
- Esping-Andersen, G. (1990). *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press.
- Ferrant, G., Pesando, L. M., & Nowacka, K. (2014). *Unpaid Care Work: The missing link in the analysis of gender gaps in labour outcomes*. Boulogne Billancourt: OECD Development Center.
- Floro, M. S., Tornqvist, A., Tas, E. O. (2009). The impact of the economic crisis on women's economic empowerment. *Swedish International Development Agency Working Paper Series*, 2009-26.
- Frericks, P., Jensen, P. H., Pfau-Effinger, B. (2014). Social rights and employment rights related to family care: Family care regimes in Europe. *Journal of Aging Studies*, 29, 66-77.
- Gissi, A. (2018). The Home as A Factory: Rethinking the debate on housewives's wages in Italy, 1929-1980. R. Sarti, A. Bellavitis, & M. Martini (Yay. haz.), *What is work: Gender at the crossroads of home, family, and business from the early modern era to the present* içinde (ss. 139-160). Berghahn Books.
- Gromada, A., Richardson, D., & Rees, G. (2020). Childcare in a global crisis: The impact of COVID-19 on work and family life. *Innocenti Research Briefs no. 2020-18*.
- Günindi Ersöz, A. (2018). Özel alan/kamusal alan dikotomisi: Kadınlığın doğası ve kamusal alandan dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 80-102.
- Harman, S. (2016). Ebola, gender and conspicuously invisible women in global health governance. *Third World Quarterly*, 37(3), 524-541.
- İlkkaracan, İ. (2012). Feminist politik iktisat ve kurumsal iktisat çerçevesinde Türkiye'de kadın istihdam sorununa farklı bir yaklaşım. A. Makal & G. Toksöz (Yay. haz.), *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği* içinde (ss. 201-219). Ankara Üniversitesi Yayınevi.

- Jarrett, K. (2020). Laundering women’s history: A feminist critique of the social factory. *First Monday*, 23(3), 1-13.
- Kağıtçıbaşı, Ç., & Ataca, B. (2005). Value of children and family change: A three-decade portrait from Turkey. *Applied Psychology: An International Review*, 54(3), 317-337.
- Kilkey, M., Lutz, H., & Palenga-Möllnbeck, E. (2010). Introduction: Domestic and care work at the intersection of welfare, gender and migration regimes: Some European experiences. *Social Policy and Society*, 9(3), 379-384.
- Lewis, J. (1997). Gender and welfare regimes: Further thoughts. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 4(2), 160-177.
- Marçal, C. (2015). *Who Cooked Adam Smith’s Dinner?* Portobello Books.
- Meyer, M. H. (2002). *Care work: Gender, labor, and the welfare state*. Routledge.
- McCarthy, L. (2018). “There is no time for rest”: Gendered CSR, sustainable development and the unpaid care work governance gap. *Business Ethics: A European Review*, 27(4), 337-349.
- Meriam, S. B. (2009). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. Jossey-Bass.
- OECD (2018). *Social protection: Key indicators*. Alıntılama: 13.11.2022. <https://Stats.Oecd.Org/Index.aspx?Queryid=54741>
- OECD (2016). *Work-life balance, Turkey. How is life, A better life index*. Alıntılama: 13.11.2022. <http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkey/>
- OECD (2007) *Working hours. Women and men in OECD countries*. Alıntılama: 13.11.2022. <https://www.oecd.org/sdd/37964450.pdf>
- Orhangazi, Ö.; Yeldan, E. A. (2021). The re-making of the Turkish crisis. *Development and Change*, 52(3): 460-503
- Pekkurnaz, D., Aran, M. A. & Aktakke, N. (2021). Does quality matter in determining child care prices? Evidence from private child care provision in Turkey. *International Journal of Child Care and Education Policy*. 15.
- Samman, E., Presler-Marshall, E., Jones, N., Bhatkal, T., Melamed, C., Stavropoulou, M., & Wallace, J. (2016). Women’s work: Mothers, children and the global childcare crisis. Overseas Development Institute (ODI). <https://cdn.odi.org/media/documents/10333.pdf>
- Sarti, R. (2014). Historians, social scientists, servants, and domestic workers: Fifty years of research on domestic and care work. *International Review of Social History*, 59(2), 279-314.
- Schmitt, S., Mutz, G., & Erbe, B. (2018). Care economies—feminist contributions and debates in economic theory. *Österreich Z Soziol*, 43, 7-18.
- Simonazzi, A. (2009). Care regimes and national employment models. *Cambridge Journal of Economics*, 33(2), 211-232.
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2020). *İstatistik Yıllıkları*, Yıl 2020. Alıntılama: 13.11.2022. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari
- Türkiye İstatistik Enstitüsü (2020). *Yıllara göre işgücüne dâhil olmama nedenleri. İşgücü istatistikleri*, 2020. Alıntılama: 20.12.2022 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-2020-37484>
- Yaman, M. (2021). Yeniden üretim emeği. *Feminist Bellek*. Alıntılama: 21.12.2022. <https://feministbellek.org/toplumsal-yeniden-uretim/>
- Zilfi, M. C. (2004). Servants, slaves, and the domestic order in the Ottoman Middle East. *Hawwa: Journal of the Middle East and Islamic World*, 2(1), 1-33.